

La ciutat democràtica, el moviment veïnal, el model Barcelona i la participació ciutadana: un estat de la qüestió i una proposta d'anàlisi en tres temps

ARNAU LÓPEZ ESPINOSA
arnaulopes@gmail.com

PRIMER TEMPS: CIUTAT, BARRIS, CARRERS I VEÏNS/ES EN MOVIMENT

El filòsof i sociòleg francès Henri Lefebvre plantejava que “*no hay sociedad sin orden, significado, perceptibilidad y legibilidad sobre el terreno*”,¹ és a dir, segons les paraules del sociòleg Juanma Agulles, “no hay ni historia, ni pensamiento ni sociedad sin alguna forma de hábitat colectivo, sin alguna forma de “ciudad”.² I què és una ciutat? Per Lefebvre una ciutat és un espai creat, modelat i ocupat per activitats socials en el curs d'un temps històric;³ una teatralització sutil i poc intencional, una escenografia involuntària que reuneix la vida quotidiana amb les seves funcions i la modifica, tot amanit amb la dosis pertinent de bogeria.⁴ De la mateixa manera, Lefebvre assenyala que la ciutat en si és una obra;⁵ l'espai està organitzat, instituït i modelat per un grup preminent seguint les seves exigències, ètica i estètica, és a

Fecha de recepció: 17/06/2019

Fecha de acceptació: 17/10/2019

¹ Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad*, Madrid: Capitán Swing, 2017, p. 41.

² Agulles, Juanma. *La destrucción de la ciudad*. Madrid: Catarata, 2017, p. 33

³ Definició acceptada també per l'arquitecte, urbanista i enginyer italià Bernardo Secchi. Secchi, Bernardo. *La ciudad de los ricos y la ciudad de los pobres*. Madrid: Catarata, 2017, p. 28-29.

⁴ Lefebvre, Henri. *La producción del espacio*. Madrid: Capitán Swing, 2013, p. 130.

⁵ Terme “obra” que Lefebvre contraposa al terme “producte” ja que el primer fa referència al valor d'ús (la ciutat és una obra que s'usa) i el segon al valor de canvi (quan la ciutat esdevé mercaderia). Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad*. Madrid: Capitán Swing, 2017, p. 24; Una obra que té una historia, és obra d'una historia, és a dir, de persones i grups socials que la realitzen en condicions històriques. Lefebvre, Henri. *Ibid.* p. 69.

dir, la seva ideologia.⁶ És a dir, com exposa José Luis Oyón, “*el espacio no es inocente*”.⁷ Per tant, es pot pensar la ciutat com a element formatiu de pràctiques socials i no només com a contenidors d’allò social; com planteja l’arquitecte grec Stavros Stavrides, la ciutat no deixa de conèixer ruptures i llinars, moments d’*impasse* que poden generar vida quotidiana o moments de revolta i transformació social. A la ciutat es poden reproduir els comportaments socials de la classe dominant així com es poden generar espais i valors alternatius i oposats als dominants,⁸ ja que, com exposava Carl Schmitt “no existeixen idees i polítiques sense un espai de referència, ni espais o principis espacials que no corresponguin a idees polítiques”.⁹ Les ciutats són cossos vius, en constant canvi i evolució. Com a sistema obert, la ciutat creix, decreix, es transforma i evoluciona constantment com entitat cultural, política i econòmica que viu de dinàmiques, inèrcies i accions realitzades en el passat que s’entrellacen amb accions i reaccions del present.¹⁰

SEGON TEMPS: BARCELONA: EVOLUCIÓ I CRISI D’UN “MODEL”

L’anàlisi historiogràfic d’una ciutat, de Barcelona en aquest cas, és també l’anàlisi historiogràfic de l’espai i, seguint Lefebvre, l’anàlisi de l’espai condueix a la relació dialèctica entre “manar” i “demanar”; una relació dialèctica, és a dir, conflictiva, sense la qual no es produeix l’espai –en aquest cas, la ciutat–, que no és objecte ni subjecte, sinó realitat social, per tant, un conjunt de relacions i de formes.¹¹ Això és, en democràcia, una dialèctica entre el poder i el *poble*, entre *administradors* i *administrats*, entre *representants* i *representats*. Unes relacions dialèctiques i conflictives que influeixen en la construcció i producció de la ciutat i que, per tant, queden plasmades en la mateixa. Llegint i analitzant aquestes relacions es pot establir una història de la ciutat. Així doncs, per tal de procedir a aquest anàlisi, cal

⁶ Lefebvre, Henri. *Espacio y política*. Barcelona: Ediciones Península, 1976, p. 66.

⁷ Oyón, José Luis. “Historia Urbana: el espacio no es inocente”. *Historia Contemporánea*, 39, p. 387–401; José Luis Oyón també és autor d’obres de cabdal importància sobre història urbana i per entendre la configuració de Barcelona a principis del segle XX com Oyón, José Luis. “Historia urbana e historia obrera: reflexiones sobre la vida obrera y su inscripción en el espacio urbano 1900–1950”. *Perspectivas Urbanas*, núm. 24, (2002), p. 1–28; Oyón, José Luis. Gallardo, Juan José (coords.). *El cinturón rojinegro: radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona 1918–1939*. Barcelona: Carena Editores, 2004; Oyón, José Luis. *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914–1936*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 2008; Oyón, José Luis. Romero, Juanjo (eds.). *Clase antes que nación: trabajadores, movimiento obrero y cuestión nacional en la Cataluña metropolitana, 1840–2017*. Barcelona: El Viejo Topo, 2017.

⁸ Stavrides, Stavros. *Hacia la ciudad de umbrales*. Madrid: Akal, 2016, p. 9.

⁹ Schmitt, Carl. *Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*, 1939 citat a Secchi, Bernardo. *La ciudad de los ricos...* p. 29.

¹⁰ Belil, Mireia; Borja, Jordi; Corti, Marcelo (eds.). *Ciudades una ecuación imposible*. Barcelona: Icària, 2012, p. 11.

¹¹ Lefebvre, Henri. *La producción del espacio...*, p. 170.

trobar el marc en el qual es produeix, dins del sistema democràtic liberal representatiu, aquesta dialèctica, aquestes relacions; això vol dir analitzar els mecanismes de participació ciutadana que existeixen en l'àmbit del poder local. Tanmateix, prèviament, per escriure i investigar sobre la història del moviment veïnal a Barcelona, sobre les relacions d'aquests amb les institucions, sobre les polítiques de participació ciutadana i sobre l'evolució de Barcelona és de cabdal importància fer un estat de la qüestió sobre el que es coneix com a “model Barcelona”, l'evolució i transformació de la ciutat, el desenvolupament de les relacions amb el moviment veïnal, les seves cronologies i seqüencialitzacions proposades, les diferents evolucions que es tracen i, els punts d'acord sobre els quals es bastirà aquest treball.

Una de les primeres aportacions crítiques sobre el que després es coneixeria com a “model Barcelona” la trobem en el llibre escrit a dues veus en forma d'entrevista per Manuel Vázquez Montalbán i Eduard Moreno titulat “Barcelona, cap a on vas? Diàlegs per una altra Barcelona”.¹² Una obra que va aparèixer disset anys després de la famosa “*Barcelona ¿a dónde vas?*” apareguda al 1974 de la mà del mateix Moreno aquell cop acompanyat de Francisco Martí.¹³ En aquella obra de 1974 es posaven de relleu a les mancances i dolències¹⁴ que patia la ciutat com a herència del franquisme en general i del “porciolisme” en particular i s'advertia que “*en la medida en que un triunfalismo adecuado a unos intereses determinados corra un tupido velo sobre la realidad, iremos en camino aún más del col·lapse que amenaza a Barcelona*”. Així doncs, l'any 1991, a un any de la celebració dels Jocs Olímpics de 1992 va veure la llum aquesta obra de Moreno i Montalbán que, salvant els discursos triomfalistes imperants a les portes de l'esdeveniment olímpic, discutien, debatien i avaluaven les primeres dècades dels consistoris democràtics barcelonins. En la presentació de la conversa, Vázquez Montalbán exposa que “Alguns tenim la impressió que els Jocs Olímpics han servit de coartada per reactivar aquell projecte de la Gran Barcelona que en el passat fou considerat ‘franquista’ o ‘porciolista’, d'acord amb un model de creixement [...] fet a la mida dels interessos dels de sempre, avalats [...] pel *laisse faire*, *laisse passer* d'un ajuntament governat pels socialistes i en el qual professionals, tècnics i polítics que van ser enemics implacables d'aquella Gran Barcelona especulativa ocupen o han ocupat importants càrrecs.”¹⁵ Els autors, partint de les tesis de Lefebvre sobre l'espai urbà segons les quals la ciutat no és més que els interessos de la classe dominant projectats sobre el ter-

¹² “El *flaneur* socialista” al qual Donald McNeill li dedica un capítol del seu treball: McNeill, Donald. *Urban change and the European left. Tales from the new Barcelona*. Londres i Nova York: Routledge, 1991. Moreno, Eduard; Vázquez Montalbán, Manuel. *Barcelona, cap a on vas? Diàlegs per a una altra Barcelona*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1991.

¹³ Martí, Fernando; Moreno, Eduard. *Barcelona ¿a dónde vas?*. Barcelona: Editorial Dirosa, 1974.

¹⁴ A la contraportada de l'obra es sentència que “Barcelona está enferma”.

¹⁵ Moreno, Eduard; Vázquez Montalbán, Manuel. *Barcelona...*, p. 9.

ritori, que sempre acaba sent objecte d'exploració,¹⁶ posen de relleu la necessitat de, després d'una dècada de consistoris democràtics, al 1991, encara calia seguir reclamant el dret a la ciutat i encara havia d'arribar el moment que l'esquerra es fes amb el control real de la ciutat per tal de dirigir de veritat el seu model d'expansió urbanística al servei de l'interès general.¹⁷ Segons els autors, bona part d'aquella situació es devia al desmantellament –premeditat ja que li troben “voluntat política”–¹⁸ del moviment veïnal que tant present havia estat durant els anys de la Transició, a la poca incidència real de les polítiques de participació ciutadana i a la sensació –ja a principis dels noranta–, de que la ciutat no era dels ciutadans i s'estava convertint en una ciutat-mercat.¹⁹ Unes percepcions que, com es veurà, s'han anat aprofundint i estudiant i analitzant a nivell teòric; elaborant un estat de la qüestió del “model Barcelona”.

De la mateixa manera cal assenyalar que en aquell mateix any 1991 va veure la llum la publicació de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB), “La Veu del Carrer” des de les pàgines de la qual sempre es va mostrar una visió crítica i des dels barris de les transformacions que estaven tenint lloc a la Barcelona post-olímpica. Creant un pòsit d'anàlisi veïnal del “model Barcelona”. Una publicació que va suposar un *continuum* crític sobre la ciutat i que va nodrir notablement les aportacions acadèmiques i amb perspectiva que vindrien després. Nascuda l'any 1991 –en un número sobre l'aluminosi–, en plena eufòria olímpica, i publicada de manera ininterrompuda de manera mensual o bimensual des de llavors fins a l'actualitat, un repàs pels seus números permeten observar les temàtiques que més preocupaven al moviment veïnal així com ajuden a construir un relat sobre l'evolució de Barcelona. L'any 1992 es mostrava crítica amb el que anomenava “La Barcelona de Maragall”; al llarg dels noranta repassava les problemàtiques que afectaven la ciutat com l'habitatge, les reivindicacions dels barris, la sostenibilitat, les desigualtats socials, el feminisme, la creixuda d'Hotels, etc. Tanmateix, va ser a principis del nou mil·lenni quan “La Veu del Carrer” va prendre especial rellevància –en quan a difusió i capacitat de crear discurs hegemònic dins dels moviments socials urbans–. Els números sobre el Fòrum de les Cultures 2004 (número 69 i, sobretot, número 84) foren àmpliament difosos i tingueren un ampli ressò. Les perspectives crítiques que es troben dins de les seves pàgines sobre aspectes com la conceptualització del “civisme”, els poders fàctics de la ciutat, la corrupció o, més recentment, el fenomen del turisme massiu i els seus efectes nocius a la ciutat permeten, doncs, construir un fil narratiu en el qual

¹⁶ Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad...* p. 37-38.

¹⁷ Moreno, Eduard; Vázquez Montalbán, Manuel. *Barcelona...* , p. 15-25

¹⁸ Per part del PSUC, Vázquez Montalbán parla de que en la pugna interna entre “basistes” i “institucionalistes”, els darrers es van imposar damunt dels primers i van iniciar un abandonament dels moviments socials els quals van ajudar a desmobilitzar amb la seva inactivitat. *Ibid.*, p.49

¹⁹ *Ibid.*, p. 64.

s'hi trobaran explicades moltes de les característiques que els acadèmics exposaran quan realitzin una periodització sobre l'evolució de la ciutat.²⁰

Una de les primeres veus que va començar a seqüencialitzar i perioditzar l'evolució i transformació de Barcelona —o del “model Barcelona”— fou l'arquitecte Josep Maria Montaner.²¹ Montaner va proposar, l'any 2004 una sèrie d'etapes en les quals es dividiria el desenvolupament de Barcelona; unes etapes que, posteriorment, han estat generalment acceptades com a punt de partida per procedir als anàlisis de l'evolució de la capital catalana.²² Així doncs, Montaner delimita una primera etapa de “*lenta y elaborada gestión y proyecto de la ciudad democrática*” que, segons ell, es caracteritza per un diàleg amb els barris per solucionar les emergències urbanístiques i que abastaria des de 1979 fins al 1986, any de la nominació olímpica. La segona etapa, de la qual en proposa l'inici al 1986 i la fi al 1992, vindria caracteritzada per les transformacions de cara a l'esdeveniment olímpic, unes transformacions que “calia” realitzar amb gran urgència. Montaner exposa que aquests grans canvis van posar en segon terme les necessitats dels barris en benefici de grans transformacions que, a més, es van realitzar sense el que ell qualifica com a “diàleg urbà”; “*También la escala del diálogo urbano cambió; a partir de ahora el Ayuntamiento debía negociar directamente con los grandes operadores capaces de promover las magnas operaciones urgentes de la Barcelona olímpica y debía eludir las más lentas y conflictivas con pequeños operadores y con reivindicaciones populares*”.²³ Des de 1992 fins a finals dels anys noranta Montaner proposa una tercera etapa marcada per l'endeutament i un ritme de transformació urbana més lent. Finalment, des de finals dels noranta fins a principis dels anys dosmil, Montaner planteja una etapa

²⁰ “La Veu del Carrer” (coneguda popularment com a “Carrer”) s'ha publicat ininterrompudament de manera bimensual des de 1991 fins a l'actualitat. Tots els números es poden consultar via online a: <http://www.favb.cat/carrer>

²¹ En l'actualitat regidor del districte de Sant Martí i regidor d'Habitatge del govern de Barcelona en Comú.

²² Prèviament l'any 2003 Montaner va publicar una antologia dels seus articles publicats a *El País* titulada “Repensar Barcelona” (Edicions UPC, Barcelona) on, a través de l'anàlisi de les transformacions urbanes de Barcelona compreses entre els anys 1984 i 2001, ja s'entreveu en les etapes que determinen, segons ell, el “model Barcelona” i que, un any més tard, publicaria a: Montaner, Josep Maria. “La evolución del modelo Barcelona (1979-2002)”. En *Urbanismo en el siglo XXI. Bilbao, Madrid, Valencia, Barcelona*. Barcelona: ETSAB, 2004, p. 203-220; Unes etapes que també pren Pep Martínez Barceló proposant una cronologia pel moviment ciutadà a Catalunya en general, però, fent especial èmfasi en el cas de Barcelona a: Martínez, Pep. “Del movimiento ciudadà i de la democracia local. Moviments socials i democràcia local. Pinzellades en tres temps”. *Revista Catalana de Sociologia*, Núm. 7 (1998), pp. 29-72. La seqüencialització proposada per Montaner està present en la majoria de les investigacions i publicacions sobre la transformació de Barcelona. Dues obres magnes i cabdals per copsar dita evolució i que recullen la periodització de Montaner són: Montaner, Josep Maria; Álvarez, Fernando; Muxí, Zaida (eds.). *Arxiu crític model Barcelona. 1973-2004*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2012; i, Montaner, Josep Maria; Álvarez, Fernando; Muxí, Zaida (eds.). *Reader modelo Barcelona. 1973-2013*. Barcelona: Editorial Comanegra, 2013.

²³ *Ibid.*, p. 206.

en que el poder municipal està debilitat davant dels grans operadors, exemplificat en l'aprovació del projecte del grup Hines per la transformació de la zona de Diagonal Mar i, paral·lelament, l'aposta municipal per promoure el Fòrum de les Cultures 2004, just al costat de Diagonal Mar. Segons ell, “*Así se empezaba y se caracterizaba la cuarta y última etapa. En diez años se había pasado del momento de mayor poder municipal (identificable con el concurso para la Illa Diagonal en 1987) al momento de mayor debilidad, cuando en 1997 se cede a las condiciones de Hines de hacer un barrio norteamericano y un centro comercial suburbano en un punto privilegiado de la ciudad. En este proceso, los conceptos motores del urbanismo barcelonés se habían dividido en argumentos contrapuestos e irreconciliables: intereses inmobiliarios, grandes operaciones infraestructurales, participación ciudadana, sostenibilidad.*”²⁴ Un fet que va totalment en detriment del diàleg amb la ciutadania organitzada, és a dir, el moviment veïnal, en benefici d'un diàleg que Montaner qualifica d'exclusiu amb bancs, immobiliàries, grans companyies inversores i asseguradores, cadenes hoteleres, etc. i que elimina i eludeix l'interlocutor local, veïnal, allunyant-se dels problemes dels ciutadans i de les reivindicacions dels moviments socials.²⁵

Com un efecte d'aquesta darrera etapa i, sorgint des del món crític, alternatiu i autònom de la ciutat comtal, al maig del 2004, mesos abans de la inauguració del controvertit Fòrum de les Cultures, va sortir a la llum el treball “Barcelona, marca registrada. Un model per desarmar” signat per la Unió Temporal d'Escribes (UTE).²⁶ Des d'una òptica netament crítica, “per entrar a fons contra la Barcelona que no suportem”,²⁷ aquest llibre pretenia desmuntar la imatge triomfalista de Barcelona que es donava des del consistori així com des dels mitjans de comunicació majoritaris. El treball s'organitza en tres blocs: un primer bloc dedicat a traçar de manera breu l'estat de la metròpoli fins la primavera del 2004; un segon bloc dedicat a les polítiques que es duïen a terme per apuntalar el model de ciutat;

²⁴ Montaner, Josep Maria. “La evolución del modelo Barcelona (1979-2002)”. En *Urbanismo en el siglo XXI. Bilbao, Madrid, Valencia, Barcelona*, Barcelona, ETSAB, 2004, p. 203-220, p. 207.

²⁵ Montaner, a més, critica l'excés de triomfalisme del discurs institucional al llarg de totes aquestes dècades i, també, denuncia la manca de capacitat crítica i les deficiències de la transparència per tal de que allò planificat arribés a la ciutadania. *Ibid.*, p. 214-215; Aquestes etapes que planteja Montaner també es podrien interpretar segons les distincions que Lefebvre fa sobre els models d'urbanisme. Així doncs, en la primera etapa predominaria un “urbanismo de los hombres de buena voluntad” on els projectes tenien una filosofia al darrera i contenien una escala humana; la segona etapa estaria caracteritzada per un “urbanismo de los administradores”, que transformen la ciutat amb lideratge públic, de tendència científicista, que tendeix a establir “models” i que tindria un caràcter “tecnocrático y sistematizado, con sus mitos y su ideología”; finalment, la tercera i quarta etapa que proposa Montaner respondria al “urbanismo de los promotores” que Lefebvre particularitza en actuacions destinades al mercat, amb propòsits de lucre, un urbanisme que esdevé valor de canvi, que intenta sistematitzar i performativitzar la pràctica social urbana –els comportaments urbans– i que està fortament marcat pel consum. Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad...*, p. 45-47.

²⁶ UTE. *Barcelona Marca Registrada*. Barcelona: Virus, 2004.

²⁷ UTE. *Barcelona...*, p. 5

i, un darrer bloc on veuen la llum les operacions que han procedit a aprofundir en el sentiment de desposseïció ciutadana. Mitjançant la divisió en aquests tres blocs, aquest treball col·lectiu elabora una radiografia crítica de la ciutat de Barcelona, desarmant el discurs oficial i traient a la palestra pública el que ells consideren com el revers de la moneda del “model Barcelona”: especulació, *marketing*, segregació, desigualtats, mercantilització, turisticació i desposseïció ciutadana. En el sentit de la participació ciutadana, aquesta obra es mostra especialment crítica amb les polítiques dels governs d’esquerres de la ciutat de Barcelona. Segons aquesta primera publicació crítica, el “model Barcelona” ha comportat la desactivació de la participació popular en la presa de decisions ja que aquesta només podria portar conseqüències “disfuncionals” en els objectius sistèmics del govern municipal; un fet que ha contribuït a la crisi del moviment veïnal iniciada als anys 1980.²⁸ Així, crítica i obertament, estableixen que els diferents mecanismes, normatives i reglaments de participació ciutadana elaborats des de 1979 a principis del segle XXI no han estat més que una sort de maquillatge democràtic superficial, que no han permès incidir en el cor de la política municipal i que només han servit per retornar al govern una certa legitimitat perduda amb el pas dels anys i en l’aprofundiment del sentiment de desposseïció ciutadana.²⁹

Des del món acadèmic, el catedràtic en Geografia Humana de la Universitat de Barcelona Horacio Capel, va ser una de les primeres veus especialistes que van començar a analitzar de forma crítica, des d’un punt urbanístic, la transformació i desenvolupament de la ciutat comtal en l’etapa democràtica, és a dir, des de 1979. En el seu treball “*El modelo Barcelona: un examen crítico*”,³⁰ que data de l’any 2005, Capel fa un repàs de l’actuació dels governs municipals d’esquerres en matèria urbanística fent èmfasi en els punts relacionats amb la planificació urbana, la seva dimensió social i el plantejament de ciutat encapçalat per l’administració. Conclou que la política del consistori, tot i ser progressista, ha generat nombroses mancances

²⁸ Una altra publicació que segueix força les tesis exposades a *Barcelona Marca Registrada*, és: Leiva, Enrique; Miró, Ivan; Urbano, Xavier. *De la protesta al contrapoder. Nous protagonismes socials en la Barcelona metropolitana*. Barcelona: Editorial Virus, 2007. En aquesta obra, parlant sobre la crisi de les Associacions de Veïns i de participació ciutadana s’exposa: *Una manera de neutralitzar la potencia de les associacions de veïns fou assignar-los el rol merament de denuncia però rebutjar-ne la capacitat d’alternativa, tolerar la dimensió reivindicativa però negar-ne radicalment la dimensió política, i acceptar la seva funció en un àmbit territorial reduït però no invalidar-ne els plantejaments globals*, p. 75.

²⁹ UTE. *Barcelona...*, p. 180; “Desposseïció ciutadana” que el geògraf Jordi Borja també explica i perioditza a: Borja, Jordi. “La ciutat entre la desposseïció i la reconquesta”. *Barcelona Metropolis. Revista d’Informació i Pensament urbans*, [En línia: <http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/arxiu/ca/page959f.html?id=21&ui=229>] [Consultat el 21/01/15]

³⁰ Capel, Horacio. *El modelo Barcelona: un examen crítico*. Barcelona: Ediciones del Serbal, , 2005; Per una visió més àmplia de les transformacions urbanes a l’Estat espanyol veure el previ estudi: Capel, Horacio. *Capitalismo y morfología urbana en España*. Barcelona: Los libros de la frontera, 1983; També: Capel, Horacio. “El debate sobre la construcción de la ciudad y el llamado ‘Modelo Barcelona’”. *Scripta Nova*, Vol. XI, Núm. 233 (2007).

sobretot vers les classes populars barcelonines pel que fa, especialment, a la qüestió de l'habitatge públic i la millora dels barris populars.³¹ De la mateixa, pel que fa a la qüestió de la participació ciutadana, de la dialèctica entre l'administració i la ciutadania, Capel sentència que aquest diàleg –que diu que sí que havia estat present en el primer lustre d'ajuntaments democràtics– no s'havia fet efectiu en les darreres dècades. El geògraf exposa que l'Ajuntament ha optat per un discurs i una *praxi* unidireccional, prioritzant una imatge i relat triomfalista, molt influenciat pel *marketing*, la publicitat i la propaganda. Anàlogament, evidència que l'obsessió consistorial per la imatge exterior de la ciutat ha fet oblidar les necessitats dels ciutadans i s'ha menystingut el paper d'interlocutor del moviment veïnal “*muy activo durante los años 1970, cuando tuvo un papel importante en la primera fase de recuperación de la democracia. Pero luego la situación cambió. Como si una vez en el poder, algunos de los que habían participado en esos movimientos no acabarían de fiarse de ellos [...]. A partir de algún momento, tras la normalización política del país, se empezó a acusar a las asociaciones y al movimiento vecinal de falta de representatividad [...]*”.³² A més Capel, advertia de la necessitat d'apostar per una participació ciutadana real –que englobés a la totalitat de la població de la ciutat– per tal de dur a terme les reformes urbanes necessàries davant del sentiment de desposseïció ciutadana creixent a la ciutat comtal. Capel proposa un possible antídote: democràcia i pressió popular.

També des del món acadèmic però des de la disciplina de l'Antropologia, Manuel Delgado va engruixir el nombre de les veus crítiques que, a principis del segle XXI, posaven en qüestió i debatien el model de ciutat que Barcelona estava esdevenint. En la seva obra “Elogi del vianant. Del “model Barcelona” a la Barcelona real”, Delgado contrasta dues ciutats: la Barcelona de les institucions i la Barcelona dels carrers; segons ell, la Barcelona “model” –o modelada o modèlica– i la Barcelona real “la que desnona llogaters insolvents, la que amaga els seus miserables de la mirada pròpia i aliena, la del barraquisme invisible, la de la destrucció dels barris que cobdícia l'especulació i l'abandonament dels qui descarta, la de les batudes policíiques contra immigrants sense papers, la de la repressió contra els ingovernables.”³³ Aquesta obra constitueix una crítica punyent contra el “model Barcelona”. Davant de la seqüencialització establerta i acceptada segons la qual existeixen dues etapes del desenvolupament del “model Barcelona” –una primera etapa “progressista” (des del primer consistori democràtic al 1979 fins a la nominació olímpica a la tardor del 1986) i una segona etapa marcada per les dinàmiques de la mundialització capitalista (després dels Jocs Olímpics del 1992 i fins a l'actualitat)–, Delgado proposa un relat continuat del model de ciutat des del tardofranquisme fins a l'actualitat en

³¹ Capel, Horacio. *El modelo Barcelona...*, p.52.

³² *Ibid.* p. 104.

³³ Delgado, Manuel. *Elogi del vianant. Del “model Barcelona” a la Barcelona real*. Barcelona: Edicions de 1984, 2005.

matèria de concepció i organització urbanística; una ciutat que es transforma a cop de gran esdeveniment i els fonaments del qual venien predirigits pel Pla General Metropolità dels anys 1970.³⁴ L'antropòleg barceloní reflexiona i posa damunt de la taula, com s'ha dit, dues ciutats que conviuen dins de Barcelona. En primer lloc, la ciutat "planificada" la dels plànols i les maquetes on "no hi ha persones, sinó tan sols formes pures" i, en segon lloc, la ciutat "practicada" la dels ciutadans que fan la ciutat dia rere dia; dues ciutats que entren en conflicte quotidià i de les quals, segons Delgado, en surt "vencedora" la primera.³⁵

Uns anys després, al 2007, Delgado publicaria un altre treball "La ciudad mentirosa. Fraude y misèria del 'modelo Barcelona'".³⁶ En aquesta obra hereva de la primera, Delgado aprofundeix en la crítica al "model Barcelona" iniciada en l'obra citada anteriorment. Amb una prosa sentida, aquest treball "*Carta de amor a Barcelona*"³⁷ – dedicat "*a quienes intentan o intenten acabar con Barcelona. Con odio.*" –, fa un repàs per l'evolució de la ciutat comtal des de la Transició fins a inicis del segle XXI. En aquest repàs, Delgado posa de relleu les mancances del "model", unes mancances sobretot importants en polítiques d'habitatge i en les repercussions socials de les dinàmiques del capitalisme mundial a la ciutat de Barcelona: especulació, desigualtats, segregació, criminalització de col·lectius amb risc d'exclusió social, etc. Pel que fa a la qüestió del diàleg entre governants i governats, Delgado, seguint amb la contraposició entre les dues ciutats que cohabitaven, dialoguen i pugnen a Barcelona, exposa que la ciutat "planificada" ha estat per damunt de la ciutat "practicada". És a dir, que la idea de ciutat elaborada pels governants s'ha acabat imposant als governats, en detriment de les necessitats ciutadanes.³⁸ En

³⁴ Delgado, Manuel. *Elogi del vianant...*, p. 24-25.

³⁵ *Ibid.*, p. 12-13. Amb aquesta hipòtesi Delgado recull les influències d'Henri Lefebvre sobre les diferències entre la ciutat i allò urbà: "La ciudad es una base práctico-sensible, una morfología, un dato presente e inmediato, algo que está ahí –es decir un punto o mancha en el mapa–, a la que corresponde una infraestructura de mantenimiento, unas instituciones formales, una gestión funcional y técnica, unos datos demográficos, una sociedad definible... Lo urbano, en cambio, es otra cosa: [...] existe como mera potencialidad, como conjunto de posibilidades. La ciudad es *palabra*, [...]. Lo urbano va más allá: no es un tema, sino una sucesión infinita de actos y encuentros [...]. La vida urbana –lo urbano como forma de vida–..." Delgado, Manuel. "Lo urbano como fogón de brujas". En *Mierda de ciudad. Una rearticulación crítica del urbanismo neoliberal desde las ciencias sociales*. Barcelona: Pol-len edicions, 2015, p. 7; o, com diria Lefebvre: "Lo urbano es así obra del ciudadano, en vez de imposición como sistema a este ciudadano". Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad...*, p. 85.

³⁶ Delgado, Manuel. *La ciudad mentirosa. Fraude y miseria del "Modelo Barcelona"*. Madrid: Catarata, 2007.

³⁷ Delgado, Manuel. *La ciudad mentirosa...*, p. 20.

³⁸ Altres treballs de Delgado que són d'especial interès i que complementen la seva producció científica sobre l'anàlisi de les transformacions urbanes posant especial èmfasi en Barcelona són: Delgado, Manuel (coord.). *Carrer, festa revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona (1951-2000)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2001; Delgado, Manuel. *El animal público*. Barcelona: Anagrama, 2008[1999]; Delgado, Manuel. *Ciudadanismo. La reforma ética y estética del capitalismo*. Madrid: Catarata, 2016.

aquest sentit, es reafirma la hipòtesi exposada anteriorment per Horacio Capel sobre el sentiment de desposseïció ciutadana a Barcelona.

Especialment interessant és l'aportació del geògraf i urbanista Jordi Borja sobre el “model Barcelona”.³⁹ Borja formà part del gruix de professionals que van donar suport als moviments veïnals durant les darreries del franquisme i, un cop arribada la democràcia, va formar part de governs de l'Ajuntament de Barcelona en representació del PSUC assumint responsabilitats en matèria de participació ciutadana i descentralització, entre d'altres des de 1983 a 1995. Per aquest motiu és de notable interès les opinions i interpretacions que Borja volca en la seva obra “Llums i ombres de l'urbanisme a Barcelona”.⁴⁰ Des d'una òptica crítica, però més moderada que les citades anteriorment, –“ni un discurs triomfalista ni un procés acusatori”–⁴¹ Borja fa un repàs a la transformació de Barcelona des dels anys de la Transició fins a la primera dècada dels anys 2000. L'autor, el qual reconeix que, “almenys en part”, és un dels difusors del “model Barcelona”,⁴² conclou que la transformació de la ciutat des de 1979 fins a l'actualitat ha estat “globalment positiva”, tot i que no deixa d'evidenciar les febleses i mancances de la gestió municipal des de mitjan anys 1990, un fet que, segons ell, dóna arguments d'anàlisi reals per tal d'elaborar discursos i relats “radicals” que no comparteix.⁴³ La voluntat principal d'aquesta obra de Borja, com explicita el títol, és trobar els matisos entre els discursos blancs i negres sobre la transformació de Barcelona; els grisos; els clarobscur.

En aquest sentit, és especialment interessant la seqüencialització i periodització que Borja fa sobre les diferents etapes de l'evolució i la transformació de la capital catalana. Estableix un primer període que englobaria els quinze anys que van des dels anys de la Transició fins als Jocs Olímpics de 1992 (Borja els situa de 1977 al 1992), en el qual la forta mobilització veïnal de les darreries del franquisme (element clau en la deslegitimació del règim a nivell local) i l'empenta dels primers ajuntaments democràtics van prefigurar un consens que es va verificar “sobre les infraestructures, la mobilitat, la prioritat del transport públic a escala regional, la regeneració del centre, el manteniment de la funció residencial, la recuperació del front marítim, [...] el ‘fer ciutat’ als barris perifèrics [...], l'urbanisme participatiu,

³⁹ A més, entre la nombrosa producció de Borja en destaco en aquest estat de la qüestió obres on es reflexiona sobre la ciutat, la ciutadania i la contemporaneïtat com: Borja, Jordi; Muxí, Zaida. *Espai Públic Urbà 2: L'espai públic: ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2001; Borja, Jordi. *La ciudad conquistada*. Barcelona: Alianza, 2003; Borja, Jordi. *Revolución urbana y derechos ciudadanos*. Barcelona: Alianza, 2013.

⁴⁰ Borja, Jordi. *Llums i ombres de l'urbanisme a Barcelona*. Barcelona: Empúries, 2010.

⁴¹ *Ibid.*, p. 11.

⁴² Un “model” que considera que cal desmitificar en primer lloc per la inadequació del terme “model”, ja que no és un model formal (exposa que és més adient parlar de mètode urbanístic o projecte polític) i, en segon lloc, perquè no hi ha un urbanisme ideal definit transferible a qualsevol altre realitat. *Ibid.*, p. 25.

⁴³ Borja, Jordi. *Llums i ombres*, p. 30.

[...]”, etc.⁴⁴ Segons Borja, aquest consens va ser possible gràcies a la comunió entre forces socials i polítiques (associacions de veïns i partits polítics d’oposició) que va tenir lloc durant els anys seixanta i setanta i que va donar els seus fruits en els primers compassos dels Ajuntaments democràtics. Seguidament, el geògraf barceloní estableix un segon període que englobaria els anys que van des dels Jocs Olímpics fins a la primera dècada dels anys 2000 (el llibre està escrit al 2010); un segon període on l’autor dóna rellevància a l’estreta col·laboració públic-privada, en el qual s’abandona la interlocució amb els veïns, en el qual es passa de l’”urbanisme ciutadà” a l’arquitectura *star system*, a l’urbanisme de negocis, en definitiva, a un allunyament de l’administració i la ciutadania; un fet que porta a l’autor a sentenciar que “el poder polític municipal s’ha caracteritzat per la seva escassa capacitat d’autocrítica, mal substituïda per l’autosatisfacció i l’arrogància i per una progressiva dificultat d’obrir espais de diàleg comunicatiu amb els col·lectius socials, fins a l’extrem que, en alguns casos, s’ha arribat a parlar d’autisme oficial.”⁴⁵ Per reblar el clau de la crítica, Borja que, com s’ha dit, fou un dels impulsors de les polítiques de participació ciutadana i de descentralització administrativa, posa la nota negativa en el desenvolupament de dites polítiques per la seva inoperància que les ha portat a convertir-se en “pantalles entre les demandes ciutadanes i les decisions polítiques”.⁴⁶ Dos períodes, dues Barcelones: la de les llums i la de les ombres.⁴⁷

Una aportació historiogràfica més recent i de cabdal importància han estat els darrers treballs de Marc Andreu. A través de la seva excel·lent obra “Barris, veïns i democràcia. El moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)”,⁴⁸ Andreu ens dóna les eines per interpretar una part d’aquest primer període del que parla Borja, el període d’”urbanisme ciutadà”, de consens polític i social; eines que ens parlen d’hegemonia gramsciana del moviment veïnal a la societat civil barcelonina del moment i de diàleg entre les institucions i el moviment associatiu. Quelcom que canviaria amb el punt d’inflexió que va suposar la nominació olímpica l’any 1986 i que inicia una crisi i un procés de des democratització que

⁴⁴ *Ibid.*, p. 58.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 171.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 206.

⁴⁷ Uns períodes que també es podrien relacionar amb les diferents etapes proposades per Montaner i pels tipus d’urbanisme que planteja Lefebvre i que han estat citats anteriorment; Unes etapes que també coincideixen a les establertes per Francesc Magrinyà i Rafael de Balanzó a “Innovación social, innovación urbana y resiliencia desde una perspectiva crítica: el caso de la autoorganización del espacio urbano de Barcelona” a: Subirats, Joan; Bernados, Álvaro (eds.). *Innovación social y políticas urbanas en España. Experiencias significativas en las grandes ciudades*. Icaria: Barcelona, 2015; i a Martí-Costa, Marc; Iglesias, Mariela; Subirats, Joan; Tomàs, Manel. “III. Barcelona”. En *Políticas urbanas en España. Grandes ciudades, actores y gobiernos locales*. Barcelona: Icaria, 2011.

⁴⁸ Andreu, Marc. *Barris, veïns i democràcia. El moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)*. Barcelona: Editorial L’Avenç, 2015.

arribarà aproximadament fins als nostres dies.⁴⁹ Però ja l'any 2008 Marc Andreu teoritzava de manera crítica sobre el “model Barcelona”.⁵⁰ Posant el focus en el protagonisme dels moviments socials i, sobretot, de les associacions de veïns i la seva veu crítica continuada en el procés de transformació urbà, Andreu fa una crítica seqüencialitzada del “model Barcelona”. Estableix, seguint les cronologies proposades per Muntaner i per Borja, una etapa de gestació durant l'etapa i quatre “edats” en democràcia. Una primera etapa, de 1979 al 1986, marcada per les reivindicacions i l'hegemonia del moviment veïnal barceloní. Una segona etapa que aniria de 1987 al 1992, tintada per les transformacions realitzades de cara a la celebració de l'esdeveniment olímpic. Una tercera etapa de 1993 a finals dels anys 1990, influenciada per la situació d'endeutament olímpic que provoca una situació de “resaca *post-festum*” fent servir terminologia emprada per Juanma Agulles,⁵¹ i on s'aprofundeix en la col·laboració públic-privada en detriment total de la interlocució veïnal, moviment en crisi des de mitjan anys 1980 fins a mitjan anys 1990. I, finalment, estableix una quarta i darrera etapa, gestada entre 1996 i 2004 –i que ocupa també la primera dècada i escaig del segle XXI–, en la qual la ciutat està “descaradament dependent del capital i la iniciativa privada i dels operadors internacionals”.⁵²

L'estiu del 2016, arrel d'unes jornades d'estudi i debat sobre les perifèries urbanes, Giuseppe Aricó, José A. Mansilla i Marco Luca Stanchieri, companys de l'Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU) grup de recerca associat al Grup de Recerca sobre l'Exclusió i Control Socials (GRECS) de la Universitat de Barcelona, va sortir a la llum l'obra –en la qual vaig tenir el plaer de col·laborar-hi– “Barrios corsarios. Memoria histórica, luchas urbanas y cambio social en los márgenes de la ciudad neoliberal”.⁵³ En aquesta obra, els autors abans

⁴⁹ *Ibid.*, p. 444. Un procés de desdemocratització que Andreu, parafrasejant Miquel Caminal, estableix en els següents termes en una altra publicació: “entre 1982 i 2003 es viu un constant procés de degradació democràtica, d'instal·lació de la partitocràcia, de desmantellament de l'Estat social, de desnaturalització de l'Estat de dret, en el marc de l'hegemonia neoliberal i de la gran especulació financera i immobiliària, [...]”. Andreu, Marc. “Barcelona, els moviments socials i la Transició a la democràcia”. *Segle XX. Revista catalana d'història*, 8 (2015), pp. 105-134.

⁵⁰ Andreu, Marc. “Moviments socials i crítica al model Barcelona. De l'esperança democràtica de 1979 al miratge olímpic de 1992 i la impostura cultural del 2004”. *Scripta Nova*, Vol. XII, núm. 270 (119), (2008), pp. 1-19. En aquesta línia també es pot situar l'aportació des de la geografia crítica d'Antònia Casellas: Casellas, Antònia. “Desarrollo urbano, coaliciones de poder y participación ciudadana en Barcelona: una narrativa desde la geografía crítica”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, Núm. 70 (2016), pp. 57-75.

⁵¹ Agulles, Juanma. *La destrucción de la ciudad...*, p. 83.

⁵² Andreu, Marc. “Moviments socials...”, p. 3; Un treball posterior, des d'un punt de vista més periodístic –i de cronista urbà al més pur estil Huertas Claveria–, però molt interessant pel que fa a les percepcions i les cosmovisions referents a la Catalunya urbana-metropolitana és: Andreu, Marc. *Les ciutats invisibles. Viatge a la Catalunya metropolitana*. Barcelona: Editorial L'Avenç, 2016.

⁵³ Aricó, Giuseppe; Mansilla, José Antonio; Stanchieri, Lucca (coords.). *Barrios corsarios. Memoria histórica, luchas urbanas y cambio social en los márgenes de la ciudad neoliberal*. Barcelona: Pol·len edicions, 2016.;

esmentats, proposen —seguint les continuïtats de concepció urbana exposades per Manuel Delgado— un trencament amb la “teoria de les etapes” de Josep Maria Muntaner, teoria acceptada generalment amb més o menys matisos, i exposen “La salvaguarda ininterrompida del poder de classe. Una visión alternativa a la ‘teoría de las etapas’ en el urbanismo barcelonés”.⁵⁴ D’aquesta manera, estableixen una continuïtat de la col·laboració públic-privada com a tret identificatiu del “model Barcelona”—el revers implícit, intrínsec i innat del mateix seria la “marca Barcelona”— des del “porciolisme” fins als nostres dies; una continuïtat que es materialitzaria, segons els autors, en el Pla General Metropolità de 1976 i les seves posteriors modificacions, en “el gran miratge olímpic” de 1992 i el Fòrum de les Cultures del 2004. De la mateixa manera, una continuïtat que també es materialitzaria en les repercussions socials a la ciutat: despossessió ciutadana, no-interlocució entre l’administració i els veïns, incitació a la desmobilització de l’associacionisme veïnal, ciutat “aparador”, etc. Tot, segons els autors, sota el paraigua d’una participació ciutadana que mai ha estat digne d’aquest nom més enllà de ser repetida com un *mantra* i com un exercici de *marketing* de gestió municipal.⁵⁵

La penúltima aportació que s’exposarà és la tesi doctoral d’Alessandro Scarnato publicada amb el nom de “Barcelona Supermodelo. La complejidad de una transformación social y urbana (1979-2011)”.⁵⁶ Una obra que, des d’una òptica més moderada, basada, quasi bé exclusivament, en la retòrica elaborada des de l’administració estableix un repàs, seguint la cronologia proposada per Muntaner, per la transformació urbana i social de la capital catalana, “la obra más grande de Europa”, sobretot centrant-se en les transformacions donades a Ciutat Vella.⁵⁷ Tot i així, el treball d’Scarnato no escapa de volcar crítiques cap a les “contradiccions” i disfuncions que ha generat el “model Barcelona”; sobretot pel que fa a la qüestió de la participació ciutadana quan exposa que “Si el gobierno democrático no era la máquina especulativa porciolista [...] las asociaciones se preguntaban por qué la contribución de los residentes, que eran los principales interesados, parecía relegada a una cuestión anecdótica y se concentraba en la fase de la planificación, sin ninguna posibilidad aparente de intervenir durante la elaboración ejecutiva”.⁵⁸

Una obra en la qual també cal trobar els seus fonaments teòrics en un treball posterior dels mateixos autors: Aricó, Giuseppe; Mansilla, José Antonio; Stanchieri, Lucca. *Mierda de ciudad. Una rearticulación crítica del urbanismo neoliberal desde las ciencias sociales*. Barcelona: Pol·len edicions, 2015.

⁵⁴ Aricó, Giuseppe; Mansilla, José Antonio; Stanchieri, Lucca. *Barrios corsarios...* p. 215-255.

⁵⁵ *Ibid.* p. 240-241.

⁵⁶ Scarnato, Alessandro. *Barcelona Supermodelo. La complejidad de una transformación social y urbana (1979-2011)*. Barcelona: Comanegra, 2016.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 109; Una aportació crítica sobre la transformació de Ciutat Vella veure: Fernández, Miquel. *Matar al Chino: entre la revolución urbanística y el asedio urbano en el barrio del Raval de Barcelona*. Barcelona: Virus, 2014.

⁵⁸ Scarnato, Alessandro. *Barcelona Supermodelo...*, p. 115.

Una “contradicció” present en tota l’etapa de govern socialista i en la curta etapa de govern convergent (2011–2015).

En darrer lloc, a l’estiu del 2016 va aparèixer l’obra de l’economista i sociòleg Josep Mª Pascual Esteve titulada “Las ciudades ante el cambio de era”.⁵⁹ En aquesta obra es dedica un apartat a parlar de l’evolució del model de governança urbana que ha tingut la ciutat de Barcelona des de 1979 fins a l’actualitat.⁶⁰ La tesi que plana sobre l’anàlisi de Pascual Esteve és que la “nova gestió pública” o mode de governar gerencial ha estat el causant de l’allunyament entre el govern de la ciutat i la ciutadania (que segons l’autor es materialitza de manera clara en el referèndum de la Av. Diagonal). Segons Pascual Esteve el model gerencial, tecnocràtic i de predomini ideològic mercantil, que relegava a la ciutadania a la condició de clienta o usuària i, per tant, no com a subjecte del desenvolupament de la ciutat, en benefici dels interessos privats, es va engegar sobretot en els mandats de Clos i Hereu (tot i els antecedents que assenyalava que es situen a l’etapa olímpica). Un mode de gestió urbana del qual Pascual Esteve n’esmenta les següents característiques: considerar a la ciutadania de manera individual com a clienta o usuària dels serveis municipals; l’empresa mercantil esdevé l’actor a imitar per tal de canviar l’Administració; es produeix la professionalització en l’Administració dels càrrecs directius d’elecció directa, prioritzant les persones formades en Economia i Empresa; s’introdueixen modes de retribució en l’Administració propis d’empreses mercantils; els criteris de productivitat i eficiència prevalen sobre els del bé comú; i, es produeix una subordinació de la política a la gestió.⁶¹

TERCER TEMPS: EL DIÀLEG VEÏNS/ES – AJUNTAMENT. LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

Seguint el repàs sobre l’estat de la qüestió de l’anàlisi i estudi del “model Barcelona” sembla evident que la qüestió de la participació ciutadana és un element de primer ordre per entendre l’evolució del “model”, les seves crítiques, els seus límits i el seu desenvolupament. La participació ciutadana és quelcom cabdal per copsar l’anàlisi i evolució d’una urbs. I, en el cas de Barcelona, la gènesi, forma, limitacions i mancances de les seves polítiques de participació ciutadana són elements d’interpretació necessaris per tal d’entendre la crisi del model de ciutat en

⁵⁹ Pascual Esteve, Josep Maria. *Las ciudades ante el cambio de era*. Barcelona: Editorial Hacer, 2016.

⁶⁰ En aquesta evolució Pascual Esteve es basa en una periodització molt similar a les plantejades anteriorment distingint, per la cronologia que ens ocupa, quatre períodes diferents: un primer període (de 1979 a 1987) centrat en la reforma administrativa i en l’intent de modernització del model racional-administratiu; un segon període (de 1988 a 1992) en que comença la transició cap al model gerencial; un tercer període (1993–2006) on s’implanta el model gerencial o *new management de qualitat i eficiència* en la gestió i, un darrer i quart període (de 2007 a 2015) on s’observa una crisi de model i es cerca la solució en el *gerencialisme de proximitat*. Pascual Esteve, Josep Maria. *Las ciudades...*, p. 341–342.

⁶¹ *Ibid.* p. 337–338.

la qual hi convergeixen totes les aportacions científiques i acadèmiques aparegudes fins al moment. La hipòtesi que es planteja en aquest article és que els límits i les deficiències de les polítiques de participació ciutadana elaborades pels consistoris d'esquerres a la ciutat de Barcelona –emmarcades en la minsa autonomia local que preveu la legislació espanyola– estan fortament relacionades amb la crisi del “model” de ciutat al qual s’ha arribat; crisi molt relacionada amb un sentiment de desposseïció ciutadana o, com diu el sociòleg francès –i deixeble de Lefebvre–, Jean-Pierre Garnier, de “fractura cívica” entre representants i representats.⁶² És per això que és necessari –i per això es fa aquesta proposta d’estudi en tres actes– l’anàlisi i evolució d’aquestes polítiques –que són els espais on es desenvolupa el diàleg, la dialèctica, entre les institucions i el moviment veïnal barceloní– per tal de copsar-ne el seu abast en el desenvolupament de la ciutat i dels seus barris. És especialment significatiu que en una de les obres que formen part del *corpus* ideològic i teòric del que després es categoritzaria com a “model Barcelona”, l’obra “Refent Barcelona. Una reflexió en veu alta sobre els grans reptes plantejats a la ciutat per tal de dinamitzar el seu paper català, espanyol i internacional”⁶³ publicada l’any 1986 –any en que Barcelona va ser designada com a seu olímpica pels Jocs de l’any 1992– un dels artífex del “model”, l’alcalde Pasqual Maragall, en les 198 pàgines que té l’obra, no faci referència en cap moment als veïns ni a la participació ciutadana. A l’obra es parafraseja Shakespeare quan es repeteix com un *mantra* que “la ciutat és la gent” però, en l’enumeració de totes les idees i plans que el batlle socialista tenia per la ciutat, en cap cas es fa referència al diàleg amb els veïns. De la mateixa manera, el seu predecessor en el càrrec, Narcís Serra, en el seu discurs en motiu del 25è aniversari de la constitució dels Ajuntaments democràtics, tampoc fa cap esment a la importància de la participació ciutadana ni al moviment veïnal com a elements motors d’aquesta evolució i transformació de la capital catalana.⁶⁴ D’aquí la importància d’analitzar la participació ciutadana, el diàleg entre l’administració i els veïns –la seva presència, incidència o no–, com a element constructor de la ciutat.

Per tant, si anteriorment s’ha fet referència a l’estat de la qüestió dels estudis i investigacions sobre l’evolució i transformació de Barcelona i del seu moviment veïnal, cal també, doncs, fer referència en aquest marc teòric a les diferents aportacions científiques que han estat de cabdal importància per tal de procedir a

⁶² Garnier, Jean Pierre. “Del derecho a la vivienda al derecho a la ciudad: ¿De qué derechos hablamos... y con qué derecho?”. *Biblio3W. Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*. Universitat de Barcelona, Vol. XVI, Núm. 909 (2011). [consulta *online* 22/02/15]; i, Jean Pierre Garnier: “El derecho a la ciudad desde Henri Lefebvre hasta David Harvey. Entre teorizaciones y realización”, a *Ciudades*, núm. 15, 2012, p. 217-225.

⁶³ Maragall, Pasqual. *Refent Barcelona. Una reflexió en veu alta sobre els grans reptes plantejats a la ciutat per tal de dinamitzar el seu paper català, espanyol i internacional*. Barcelona: Planeta, 1986.

⁶⁴ Conferència de Narcís Serra, “Barcelona, 1979-2004: vint-i-cinc anys de transformacions”, Saló de Cent de l’Ajuntament de Barcelona, 25 de març de 2004, Ajuntament de Barcelona, 2004.

investigar, analitzar i avaluar l'evolució de les polítiques de participació ciutadana realitzades per l'Ajuntament de Barcelona des de 1979 fins al 2011. Unes aportacions de les quals se n'ha destacat les elaborades a Catalunya i que posen especial interès en el cas de la ciutat de Barcelona.

La participació ciutadana com a element a incorporar als processos de planificació i gestió urbana surt a la palestra de la política municipal, a Catalunya i a l'Estat espanyol, durant els darrers anys del franquisme i, sobretot, durant el període de transició cap a la democràcia. El sorgiment i esplendor del moviment veïnal que va néixer a les principals ciutats catalanes i espanyoles, un moviment fort, amb projecte polític propi, amb capacitat de mobilització i pressió, i que va aconseguir esdevenir força hegemònica als carrers en aquells anys de canvi, va fer que els veïns irrompessin als Ajuntaments franquistes modificant, així, les agendes i els projectes polítics municipals de barri i de ciutat; un moviment que va aconseguir “deslegitimar l'estructura política del poder local franquista i articular socialment una cultura de resistència basada en l'autoorganització”.⁶⁵ La *praxi* d'aquell moment era la *participació per irrupció*, és a dir, la veu dels veïns s'escoltava a partir de la seva notable capacitat mobilitzadora i de la seva força a les voreres i als carrers dels barris de populars de les principals ciutats de l'Estat. Així doncs, els veïns, com es veurà, van aconseguir plantar cara i plantejar alternatives i propostes tant a grans operacions urbanístiques com en allò referent al dèficit d'infraestructures, al fenomen del barraquisme,⁶⁶ o als efectes d'una urbanització descontrolada durant els anys seixanta. Aquesta forta mobilització social va tenir com a resposta i resultat el reconeixement, en primera instància, del moviment veïnal com a interlocutor real entre els veïns i les institucions municipals, és a dir, entre els carrers i els despatxos, entre la ciutadania i el poder local.⁶⁷ Per tant, aquests fets aboquen llum sobre la hipòtesi de Della Porta i Diani que exposa que els moviments socials –en aquest cas el moviment veïnal– “*ayudan a la democratización de los regímenes autoritarios, pero, además, -com es veurà, tot i les limitacions- contribuyen al empleo de enfoques más participativas en las democracias representativas*”.⁶⁸

Va ser durant els primers anys dels ajuntaments democràtics quan les demandes de democràcia participativa per part dels veïns van materialitzar-se en l'elaboració de normes i regulacions encarregades de gestionar la participació ciutadana; a Barcelona les primeres normatives daten de l'any 1986.⁶⁹ Es va procedir, com es

⁶⁵ Leiva, Enrique; Miró, Ivan; Urbano, Xavier. *De la protesta al contrapoder...* p. 71.

⁶⁶ Camino, Xavier et al.. *Barraquisme, la ciutat (im)possible. Els barris de Can Valero, el Carmel i la Perona a la Barcelona del segle XX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2011.

⁶⁷ Botella, Joan (coord.). *La ciutat democràtica*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1999, p. 199.

⁶⁸ Della Porta, Donatella; Diani, Mario. *Los movimientos sociales...* p. 312.

⁶⁹ L'expresident de la FAVB Jordi Bonet i Martí, parafrasejant a Tomás Rodríguez Villasanté exposa que aquestes primeres normatives van conduir a *cierta burocratización de la iniciativa ciudadana [...]. [...] y su progresiva desvirtuación en una amalgama de consejos y reglamentos que dificultan la introducción de componenetes deliberativos y la implicación de la ciudadanía*. Bonet, Jordi. “El territorio como espacio de

veurà, a una institucionalització de la participació així com a grans processos de descentralització administrativa que tenien com a objectiu apropar l'Ajuntament, la institució, a la població, per tal d'intentar fer més operativa i eficaç una participació ciutadana que estava a l'agenda dels partits polítics municipals. Per tant, es passà d'una participació per irrupció a una participació normativitzada i institucionalitzada, el que els acadèmics anomenen *participació per invitació*. Una tasca en la qual va destacar de manera important la figura de Jordi Borja. Borja fou, com s'ha dit, un dels ideòlegs del "Model Barcelona" i, més concretament, l'encarregat –en representació del PSUC– de realitzar les reformes administratives descentralitzadores i la legislació relativa a la participació ciutadana dels primers consistoris democràtics de la Ciutat Comtal, amb forta influència de les experiències sorgides del Partit Comunista Italià (PCI), i que va tenir important repercussió tant a la resta de l'Estat espanyol com, més tard, a l'Amèrica Llatina.⁷⁰

Tanmateix, és difícil concebre una definició que reculli i sintetitzi els diferents elements que poden servir per descriure el concepte de "participació ciutadana". Tot i així és possible trobar elements d'acord que ens permeten perfilar i plantejar una explicació genèrica. Així doncs, seguint les premisses establertes per Fernando Pindado, per participació ciutadana podem entendre el fet de prendre part en la gestió d'allò col·lectiu, és a dir, de la *res publica*; i la cosa pública és allò que afecta a la ciutadania en el seu conjunt. Per tant, la participació ciutadana pot ser entesa com un mètode per vetllar per l'interès general i per cercar l'eficiència i l'eficàcia de les actuacions que es realitzen per tal d'assolir-lo.⁷¹ O, dit d'una altra manera, citant al geògraf Marc Parés, "*podemos entender la participación ciudadana como todas aquellas prácticas políticas y sociales a través de las cuales la ciudadanía pretende*

radicalización democrática. Una aproximación crítica a los procesos de participación ciudadana en las políticas urbanas de Madrid y Barcelona". *Atheenea Digital*, 12(1) (2012), pp. 15–28, p. 18; Plan-tejament que també es repeteix sota la idea anteriorment exposada del procés de "desdemocratització" de Marc Andreu a: Subirats, Joan; Andreu, Marc; Aguirre, Jon. "Hem de parlar de participació ciutadana". *Diagonal*, Núm. 40, (2015–2016) [En línia. Consulta realitzada el dia 28/01/16 a <http://www.revistadiagonal.com/entrevistes/participacio-ciudadana-subirats-andreu-aguirre/>]

⁷⁰ També cal destacar altres aportacions de Borja en aquest camp com: Borja, Jordi. *Descentralización y participación ciudadana*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1987; Borja, Jordi. *Estado y Ciudad. Descentralización política y participación*. Barcelona: PPU, 1988; Borja, Jordi. *Democracia Local: Descentralización del Estado, Políticas Económico-Sociales en la Ciudad y Participación Popular*. Barcelona: Documents d'Autonomia Municipal – Ajuntament de Barcelona, 1988; Lo Cascio, Paola: "El mirall italià". *Nous Horitzons*, núm. 213 (2016), p. 188–190; Lo Cascio, Paola; Rúa, José Manuel. "Cari Compagni... El recolzament de la federació piemontesa del PCI a l'estrena democràtica del PSUC (1977)". En *Primer Congrés d'Història del PSUC. 70 anys de socialismo comunista a Catalunya: El PSUC, 1936-2006 aniversari i història*, Barcelona 5, 6, 7 d'octubre de 2006, Museu d'Història de Catalunya. [consulta online <http://fcim.cat/historiapsuc/pdfs/jose%20manuel%20rua.pdf> 10/06/2017]

⁷¹ Pindado, Fernando. *La participación ciudadana a la vida de les ciutats*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1999, p. 21.

incidir sobre alguna dimensió de aquell que es públic”.⁷² Al calor d’aquesta definició s’hi poden trobar un ampli nombre de formes de participació, des del vot a unes eleccions representatives fins a qualsevol forma d’acció col·lectiva, de protesta o de reivindicació. També hi trobaríem, les pràctiques de participació ciutadana plantejades pels Ajuntaments en l’àmbit del poder local i del diàleg amb la ciutadania; és a dir, la participació institucionalitzada on l’Administració pren el lideratge de la participació, o PCI- Participació Ciutadana Institucionalitzada.⁷³ És a dir, els òrgans de participació ciutadana com a element central del sistema estable de participació d’un territori, en aquest cas, de la ciutat de Barcelona.

Segons Jordi Bonet i Martí, hi ha diferents enfocaments per analitzar la qüestió de la participació ciutadana. Uns enfocaments que no han d’entendre’s de manera progressiva sinó com una ampliació de les dimensions d’abordatge de l’estudi de la participació ciutadana. Així doncs es trobaria, en primer lloc, l’enfocament “normatiu” que té per objecte posar èmfasi en els avantatges de la participació en la producció de les polítiques públiques. En segon lloc es situaria l’enfocament “teco-metodològic”, que pretén dotar als processos participatius de tècniques i eines útils per tal de millorar els mecanismes de participació. Un tercer enfocament teòric de l’estudi de la participació ciutadana és l’enfocament “avaluatiu” el qual es fonamenta en la millora i debat dels mecanismes de participació, creant indicadors de seguiment, etc. Un quart enfocament que Bonet i Martí ens proposa és el “racional-estratègic” que té per objectiu analitzar la coherència, racionalitat i eficiència del sistema i que es materialitzen en l’elaboració de Plans Estratègics i Plans Directors de participació ciutadana. I, finalment, el darrer enfocament que proposa Jordi Bonet és l’enfocament “crític” que té per anàlisi la participació i la seva interrelació amb el seu entorn. És a dir, posar de relleu i avaluar la incidència dels òrgans, processos i mecanismes de participació en les polítiques públiques a partir de l’anàlisi de la seva traçabilitat en els *outputs* (en la forma de com incideix la participació a les polítiques públiques) i en la rellevància dels *outcomes* (impactes que es generen al territori a conseqüència dels processos de participació). Un enfocament que aporta nous elements a la definició de la participació ciutadana entesa com “*la incorporación de la ciudadanía (desde los ciudadanos individuales a las asociaciones) como actores en los procesos de toma de decisiones para el desarrollo de políticas públicas en cualquiera de sus fases: diagnóstico, diseño, implementación y evaluación*”.⁷⁴ Entenent, doncs, la participa-

⁷² Parés, Marc (coord.). *Participación y calidad democrática. Evaluando las nuevas formas de democracia participativa*. Barcelona: Ariel, 2009, p. 17.

⁷³ Welp, Yannine; Schneider, Cecilia. “Orígenes y contradicciones de la participación ciutadana institucional (PCI). Análisis de las experiencias de Buenos Aires, Montevideo, Barcelona y Zurich. *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, 56 (211) (2011), pp. 47-68.

⁷⁴ Bonet, Jordi. “El territorio como...” p. 21-22 ; Un anàlisi seguint l’enfocament crític de la participació ciutadana es troba a: Bonet, Jordi. “Cuando cómo participar importa. Análisis de los impactos de la participación ciutadana en las políticas de regeneración del centro histórico de Barcelona”. *URBS. Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales*, Volum 1, Núm. 1, pp. 4-26.

ció ciutadana no només com un complement a la democràcia representativa sinó avaluant-ne la seva naturalesa d'espai d'innovació política i producció democràtica, en el cas del meu anàlisi, al món local barceloní.⁷⁵

En aquest sentit, és evident que existeix un vincle obvi entre el moviment veïnal i la participació ciutadana ja que un dels trets definitoris, característics i genuïns del moviment veïnal és intervenir a la ciutat, és a dir, en els processos de constitució, configuració i funcionament de la ciutat. Com diu Vicente Pérez Quintana, sociòleg i membre de la *Federació Regional de Asociaciones de Vecinos de Madrid*: “*en tanto que es tal, el movimiento ciudadano participa y contribuye de manera decisiva a hacer ciudad y a hacer democracia. Son la haz y el envés, como las dos caras indisolublemente unidas de la misma moneda*”.⁷⁶

Com s'ha dit, allò realment important a l'hora d'avaluar les polítiques de participació ciutadana, aquests espais de diàleg entre institució i ciutadania, és la incidència, l'impacte d'aquest diàleg en les polítiques públiques municipals. Valorant la incidència és quan es pot arribar a concloure quant verídica és la frase que il·lustra el conegut article de Sherry R. Arnstein “*A ladder of Citizen Participation*” recollida de les parets del maig francès de 1968 i que diu: *je participe, tu participes, il participe, nous participons, vous participez, ils profitent*. Va ser Arnstein qui va proposar la coneguda escala de participació classificant gradualment la intensitat participativa de les diferents formes de prendre part a l'esfera pública de la següent manera: informació, comunicació, consulta, deliberació i decisió.⁷⁷ Aquesta escala d'Arnstein ens permet valorar les polítiques de participació ciutadana i la seva incidència; essent les pràctiques que comportin consulta, deliberació i decisió les que es puguin considerar com a participació ciutadana, eficaç i incident, diferenciades de les que es basen, només, en comunicació o informació, en les quals predomina una relació unidireccional entre l'Administració i la ciutadania, no implicant cap incidència de la darrera en les polítiques públiques. Per tant, seguint amb Arnstein no pes pot parlar de “participació ciutadana” si no existeix l'aspiració o la capacitat d'incidència des de la ciutadania en la presa de decisions de l'àmbit públic. Com deia Arnstein, *citizen participation is citizen power*.

Per tant, la participació ciutadana és un element indestruïble i central del *dret a la ciutat* del qual s'ha parlat a l'inici. Sense participació no pot haver-hi dret a la ciutat. Un dret a la ciutat que, com han recordat Jean-Pierre Garnier o David Harvey va més enllà d'alguns eslògans de *marketing* polític que el situen i el redueixen a un accés igual per a tots a la centralitat urbana, a un dret a prestacions

⁷⁵ Bonet, Jordi. “El municipalisme alternatiu com espai d'innovació política i de producció democràtica”. En *Construint municipi des dels moviments socials. Candidatures alternatives i populars i barris en lluita*. Barcelona: Icària, pp. 71-83.

⁷⁶ Pérez, Vicente. “Hacer ciudad-hacer democracia: las dos caras del movimiento ciudadano” En *La participación ciudadana en grandes ciudades*. Madrid: Dykinson S.L., 2005, p. 355.

⁷⁷ Arnstein, Sherry R.. “A ladder of Citizen Participation”. *JAIP*, Vol. 35, Núm. 4 (1969), pp. 216-224.

bàsiques en matèria de benestar (habitatge, confort, qualitat ambiental, serveis, ús de l'espai públic,...) que es situa sota el paraigua de la "participació ciutadana". El dret a la ciutat genuí del qual parlava Lefebvre –i del qual la participació ciutadana real i efectiva n'és un element cabdal–, és el dret a la vida urbana, a la centralitat renovada i als llocs de trobada i intercanvi, als ritmes de vida i usos del temps que permetin l'ús ple i sencer d'aquests moments.⁷⁸ Un dret que, actualitzat per Harvey va més enllà, doncs, de l'accés als recursos urbans i és *un derecho a cambiar y reinventar la ciudad de acuerdo con nuestros deseos*.⁷⁹ Un dret que és més col·lectiu que individual ja que depèn, sobretot, de l'exercici d'un poder col·lectiu sobre el procés d'urbanització. D'aquí la importància d'analitzar i posar en valor el paper del moviment veïnal, de les classes populars organitzades, –i del diàleg amb les institucions–, i avaluar la seva incidència, en la transformació d'una ciutat com Barcelona i dels seus barris.

Per tant, a mode de recopilació, caldria fer esment de les conclusions a les quals s'ha arribat a través del text. En primer lloc, i cabdal, cal constatar que per analitzar l'evolució, transformació i construcció d'una ciutat cal tenir present el paper de les seves veïnes i veïns. És a dir, cal posar el focus d'anàlisi també en els seus barris, en els seus carrers, en el seu veïnat organitzat. En una ciutat com Barcelona –però també en d'altres ciutats de l'estat i del món– el paper de la ciutadania ha estat un actor de primer ordre en la seva construcció i transformació. Més enllà dels administradors de la ciutat, els administrats també han influït en la seva evolució; i la seva presència, incidència o absència en la presa de decisions són elements importants a tenir en compte a l'hora d'analitzar l'evolució de la ciutat, en aquest cas, de la Barcelona democràtica.

En segon lloc, en paral·lel a l'anàlisi dels moviments socials urbans, cal fixar l'anàlisi també en els escenaris de diàleg entre la ciutadania i el govern municipal més enllà de les eleccions municipals. Això vol dir que, per tal de procedir a l'anàlisi d'aquesta relació dialèctica en la construcció i transformació de la ciutat, cal estudiar aquests espais on el diàleg s'efectua; és a dir, les polítiques de participació ciutadana. Per tant, s'ha de procedir a desglossar i analitzar la naturalesa, abast, limitacions, potencialitats i mancances d'aquests espais de participació per analitzar el recorregut i efectivitat d'aquest diàleg. És a dir, cal posar el focus en com s'acciona aquest diàleg, des de quins punts de partida ho fan la institució i el veïnat organitzat i com, les característiques d'aquest influeixen en la manera en

⁷⁸ Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad...* p. 165.

⁷⁹ Harvey, David. *Ciudades rebeldes...* p. 20; També veure: Harvey, David. "El derecho a la ciudad". *New Left Review*, Núm. 53, pp. 23–29; O, més contundent: "el derecho a la ciudad tiene que plantearse, no como un derecho a lo que ya existe, sino como un derecho a reconstruir y recrear la ciudad como un cuerpo político socialista con una imagen totalmente diferente, que erradique la pobreza y la desigualdad social y que cure las heridas de la desastrosa degradación medioambiental." Harvey, David. *Ciudades rebeldes...* p. 202.

que la ciutat evoluciona. En el cas de Barcelona s'observa, com s'ha dit en el text, que les polítiques de participació ciutadana dels consistoris democràtics –les seves limitacions i mancances– estan molt relacionades amb l'evolució de la gestió de la ciutat, del seu “model”.

I, en aquest punt, és on caldria realitzar la tercera constatació. En l'anàlisi de la naturalesa d'aquestes polítiques de participació ciutadana s'observa –tal i com el moviment veïnal barceloní encapçalat per la FAVB s'ha esforçat en recordar des de fa dècades– una tendència a fer créixer la distància entre els gestors municipals i la ciutadania. Una distància engrandida per la diferència palesa d'interessos entre uns i altres –projecció exterior, cerca d'inversions estrangeres, etc. per un cantó, i demandes de participació, d'incidència, mesures per la justícia social urbana, etc. per l'altra cantó–.

Per tant, aquest article pretén ser un estat de la qüestió per una proposta d'anàlisi en tres temps de la ciutat de Barcelona. Vol ser un punt de partida per analitzar les transformacions, desenvolupament i evolució de Barcelona, de la seva gestió municipal, de la seva transformació urbana, dels seus moviments socials i de les seves polítiques de participació ciutadana. Un anàlisi que pretén imbricar en el seu si la diversitat de veus i actors que integren una ciutat i que defineixen i influeixen en la seva evolució i transformació. Qui escriu aquestes línies considera que per tal de procedir a un anàlisi més complert i que atengui a la complexitat evident que suposa l'estudi d'una ciutat com Barcelona seria positiu un enfocament a tres bandes dels diversos factors que hi intervenen: la ciutat i la seva governança, els seus moviments socials i les polítiques de participació ciutadana com a espai de diàleg entre els gestors de la ciutat i el seu veïnat organitzat. Així, aquesta aportació proposa un anàlisi més complex de Barcelona; un anàlisi que tingui en compte diferents actors, agents i cares del poliedre que és Barcelona, la seva evolució, transformació i desenvolupament.

Aquest article es troba sota una llicència Creative Commons Reconeixement 3.0 No adaptada (CC BY 3.0)